

Gehechtheid, egoveerkracht en egocontrole

Een longitudinale studie

M H van IJzendoorn en
S van Vliet-Visser¹

Op de leeftijd van 24 maanden werd de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie van 65 kinderen met hun moeder vastgesteld. Drie jaar later bepaalden de ouders en de kleuterleiders de mate van egoveerkracht en egocontrole met behulp van een Q-sort techniek (de NCKS), die ook bruikbaar lijkt te zijn voor diagnostische doeleinden.

De resultaten wijzen op een beperkte continuïteit van de onderzochte kenmerken. Angstige gehechtheid hangt niet direct samen met gebrek aan veerkracht of controle. Wel wijst het optreden van angstige gehechtheidsgedragingen zoals 'vermyden' en 'afweren' in de richting van geringere veerkracht. Afweren blijkt tevens samen te gaan met sterkere egocontrole, vermyden daarentegen met zwakkere egocontrole. Ook in een kwalitatief onderzoek werden aanwijzingen gevonden voor deze eigenaardige 'omkering' in egocontrole.

¹ De auteurs zijn drs P W M ten Brink, drs J Th H Mey en prof dr C F M van Lieshout erkentelijk voor hun hulp bij scoring van de NCKS. Verder danken ze drs M Lambermon, H de Rijk en A van de Vossen voor hun bijdrage aan het verzamelen van de gegevens. De scores op de

Inleiding

Een gehechtheidsrelatie komt tot stand na ongeveer een jaar intensieve en regelmatige interactie tussen opvoeder en baby. De kwaliteit van deze relatie kan bij aanvang van het tweede levensjaar worden bepaald. Onderzoek heeft uitgewezen dat de kwaliteit – vastgesteld in de zgn Strange Situation procedure – stabiel blijft gedurende het tweede levensjaar, althans indien de omstandigheden in het gezin niet al te ingrijpend veranderen (Ainsworth, Blehar, Waters en Wall, 1978, Vaughn, Egeland, Sroufe en Waters, 1979, Waters, 1978). Na het tweede levensjaar is de gehechtheidsrelatie eigenlijk niet goed meer meetbaar met de Strange Situation procedure. De kinderen 'groeien' cognitief boven deze als stressvol bedoelde situatie uit. Toch wordt in de gehechtheidstheorie verondersteld dat de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tot in de peuter- en kleuterjaren merkbaar is. Men vermoedt dat veilig gehechte kinderen, die vertrouwen hebben in de toegankelijkheid van hun opvoeder in tijden van 'nood', een gunstige balans tussen nabijheid en exploratie kunnen vinden. Angstig gehechte kinderen daarentegen blijven bezorgd over de bereikbaarheid van de opvoeder, en hun aandacht is daarover voortdurend op deze gehechtheidspersoon gericht. Er is dan te weinig ruimte voor ongedwongen verkenning van de fysieke en sociale omgeving. De veilig gehechte kinderen, aangeduid met de letter B, zoeken in hun tweede levensjaar nogal eens de nabijheid van de opvoeder, maar dit schijnbaar afhankelijke gedrag legt de grondslag voor een relatief zelfstandige exploratie van de omgeving in de peuter- en kleuterperiode. Deze kinderen hebben de gelegenheid gehad in interactie met een sensitieve opvoeder een gevoel van competentie te ontwikkelen hetgeen hen later bij het aangaan van relaties met leerkrachten en leeftijdgenoten, en bij het oplossen van problemen het nodige zelfvertrouwen geeft. De veilig gehechte B-kinderen laten in de Strange Situation – een procedure waarin moeder en kind een aantal malen van elkaar gescheiden worden – heel weinig vermijding of afwerend gedrag zien. Ze zijn weliswaar uit hun gewone doen als de moeder weg is, maar bij haar terugkeer worden ze al snel gerustgesteld. Angstig-afwerend gehechte kinderen, aangeduid als C-kinderen, maken in het tweede levensjaar een erg 'kleverige' en afhankelijke indruk, en ze weten hun emoties nauwelijks te controleren. In de Strange Situation treden de C-kinderen de moeder ambivalent afwerend en tegelijk klampend tegemoet als ze weer terugkomt. Angstig-vermydende kinderen, aangeduid als A-kinderen, maken daarentegen een schijnbaar autonome indruk en lijken zich zelfs in stressvolle situaties nauwelijks te bekommeren om de opvoeder. De A-kinderen vermijden de moeder bij haar terugkeer in de Strange Situation. Uit de gehechtheidstheorie kan worden afgeleid dat beide groepen angstig gehechte kinderen slechts een zwak gevoel van geborgenheid, zelfvertrouwen en competentie hebben kunnen ontwikkelen. Ze blijven daardoor kwetsbaar en afhankelijk in een latere

gehechtheidsschalen voor de herenigingsepisodes, alsmede de classificatie zijn ontleend aan Goossens (in prep) Scores voor huilgedrag en exploratie zijn daaraan door de eerste auteur toegevoegd Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van het Nederlands Comité voor Kinderpostzegels

ontwikkelingsfase waarin ze wel degelijk relatief zelfstandig problemen moeten kunnen oplossen en relaties moeten kunnen aangaan (Bretherton, Bates, Benigni, Camaioni en Volterra, 1979, Sroufe, 1979)

Twee vaardigheden die van groot belang worden geacht voor het oplossen van problemen in de kleuterperiode, zijn 'egoveerkracht' en 'egocontrole' *Egoveerkracht* wordt doorgaans omschreven als de vaardigheid zich vindingrijk en flexibel aan veranderende omstandigheden aan te passen, en vasthoudend te reageren in probleemsituaties (Block en Block, 1980, Van Lieshout, Riksen-Walraven, Siebenheller, Mey et al, 1983) Block en Block, en ook Van Lieshout et al hebben het nodige empirische bewijsmateriaal aangedragen voor de stelling dat een hoge mate van egoveerkracht inderdaad bevorderlijk is voor een adequate aanpassing aan veeleisende omstandigheden Naast egoveerkracht speelt ook egocontrole een belangrijke rol Block en Block (1980) omschrijven *egocontrole* als de dispositie of drempel om impulsen en gevoelens te onderdrukken of juist direct aan bod te laten komen Kleuters met een sterke egocontrole zijn rigide en geremd, hebben angst voor nieuwe situaties en sluiten zich af voor onverwachte informatie Kleuters met een zwakke egocontrole daarentegen leven zich al te snel uit, kunnen bevrediging van hun momentane behoeftes nauwelijks uitstellen en zijn slecht in staat zich op een taakje of sociale relatie te concentreren Beide vormen van egocontrole – sterke en zwakke – zijn niet erg geschikt voor het oplossen van problemen en het functioneren in een sociale context Verondersteld wordt dat een matige egocontrole in de meeste situaties optimaal is

De vraag is nu of er een relatie bestaat tussen de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie in het tweede levensjaar, en egoveerkracht en -controle in de kleuterperiode Gezien de mogelijke gevolgen van gehechtheid voor gevoelens van zelfvertrouwen en competentie ligt het voor de hand een samenhang te veronderstellen Het is theoretisch zelfs voorstelbaar, veerkracht en controle als continue ontwikkelingsdimensies te beschouwen die in verschillende levensfasen op verschillende wijze tot uitdrukking komen (Van Lieshout et al, 1983) Het aangaan van een gehechtheidsrelatie met de opvoeder zou in de eerste twee levensjaren de belangrijkste ontwikkelingstaak zijn De wijze waarop deze taak wordt opgelost is dan een indicatie voor de mate van veerkracht en controle van het kind In de kleuterperiode zouden andere taken op de voorgrond treden zoals het aanknopen van relaties met leeftijdgenootjes en het oplossen van tal van cognitieve taken, zoals het ontcijferen van schriftelijke tekens (Bus en Van IJzendoorn, 1986) Ook het oplossen van deze ontwikkelingstaken is indicatief voor veerkracht en controle Uit het schaarse empirisch onderzoek naar de relatie tussen gehechtheid, veerkracht en controle blijkt echter dat de theoretische verwachtingen nog onvoldoende empirische steun hebben gekregen Waters, Wippman en Sroufe (1979) en Van Lieshout et al (1983) hebben interessant longitudinaal onderzoek verricht maar vanwege het gebruik van 'indirecte' metingen voor gehechtheid en/of veerkracht en controle, is hun empirisch bewijsmateriaal nog niet toereikend Dat geldt ook voor het

klemschalige onderzoek (n = 26) van Arend, Gove en Sroufe (1979) die naast een samenhang tussen (veilige) gehechtheid en (hoge) veerkracht, ook een marginale relatie vonden tussen angstig-vermijdende gehechtheid en al te sterke controle, en angstig-afwerende gehechtheid en al te zwakke controle. Dit resultaat kon in een omvangrijke studie van Sroufe (1983, Sroufe, Fox en Pancake, 1983) maar ten dele worden bevestigd, namelijk voor zover het de samenhang tussen veerkracht en gehechtheid betrof.

In deze studie zullen we ons daarom richten op een replicatie en uitbreiding van het hiervoor besproken onderzoek. De centrale vraag luidt of kinderen die op tweejarige leeftijd optimaal geïmpageerd zijn, i c een veilige gehechtheidsrelatie hebben opgebouwd, ook in de kleuterperiode optimaal functioneren, i c een hoge mate van egoveerkracht en voldoende egocontrole aan de dag leggen. Daarbij zal speciale aandacht geschonken worden aan de differentiele ontwikkeling van afwerende en vermijdende vormen van gehechtheid. Tenslotte zal ook nagegaan worden in hoeverre contextuele factoren zoals 'werkend moederschap' en bijzondere gebeurtenissen in het gezin, bijvoorbeeld echtscheiding of ziekenhuisopname, invloed uitoefenen op de relatie tussen gehechtheid enerzijds en veerkracht en controle anderzijds. In wat praktischere termen gesteld heeft het onderzoek o a tot doel de effecten op langere termijn van een angstige en veilige gehechtheidsrelatie vast te stellen. Mocht het zo zijn dat angstig gehechte kinderen zich in de kleuterleeftijd nog steeds in ongunstige zin onderscheiden van de veilig gehechte kinderen, dan zou het vanuit klinisch oogpunt wellicht gewenst zijn vroegtijdig bij te sturen. Daarnaast kan dit onderzoek de klinische relevantie van de Q-sort techniek voor meting van veerkracht en controle (zie volgende paragraaf) vergroten. Deze techniek lijkt bij uitstek geschikt voor diagnostiek van het vermogen tot adaptatie aan moeilijke, stressvolle omstandigheden, en een eventuele samenhang met gehechtheid kan de resultaten van dergelijke diagnostiek meer (etiologisch) reliefs geven.

Methode

Proefopzet

Op de leeftijd van gemiddeld 24 maanden (range 23-25 maanden) zijn 77 kinderen met hun moeders in de Strange Situation geobserveerd. In het kader van een tweede onderzoeksrunde is ongeveer 3 jaar later de door Block en Block (1980) geconstrueerde en door Van Lieshout et al (1983) voor Nederland gevalideerde Q-sort voor veerkracht en controle ingevuld door beide ouders en door de kleuterleidsters. Verder is d m v interviews en enquêtes informatie verzameld over bijzondere gebeurtenissen in het gezin sinds de eerste onderzoeksrunde. Tijdens de tweede ronde waren de kinderen gemiddeld 64 maanden (range 57-72 maanden).

Van de groep die aan de eerste onderzoeksrunde deelnam was 84% (n = 65) bereid en in staat te participeren aan de tweede ronde. De vraag of deze 'non-respondenten' een specifieke subgroep uit de oorspronkelijke groep vormt hebben we kunnen beantwoorden doordat tal van gegevens uit de eerste ronde beschikbaar waren. De variabelen waarop beide groepen met elkaar vergeleken zijn, betreffen verschillende gehechtheidsscores, SES, sekse, en al dan niet buitenshuis werkzaam zijn van de moeder. Uit de resultaten van deze vergelijkingen kunnen we concluderen dat de nonrespons geen aantoonbaar specifieke selectie uit de aanvankelijke steekproef vormt. Over de wijze waarop deze oorspronkelijke steekproef tot stand is gekomen wordt elders gerapporteerd (Goossens, in prep.)

Procedure

De Strange Situation is een gestandaardiseerde observatieprocedure, ontwikkeld door Ainsworth et al. (1978) die tot doel heeft de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tussen kind en opvoeder(s) te bepalen. De procedure vindt plaats in een spelkamer en bestaat uit een 7-tal episodes van ongeveer 3 minuten ieder, voorafgegaan door een kennismakingsepisode van ongeveer 30 seconden. Het kind en zijn moeder worden in een spelkamer gebracht met een voorgeschreven inrichting (episode 2). Een 'onbekende' persoon komt binnen (episode 3), en na 3 minuten laat de moeder het kind alleen met de vreemde achter (episode 4). In episode 5 keert de moeder weer terug, terwijl gelijktijdig de vreemde vertrekt. Na 3 minuten laat de moeder het kind geheel alleen achter (episode 6), waarna de vreemde weer binnentreedt (episode 7). In de laatste episode (8) komt moeder weer bij haar kind terug.

De *Strange Situation* is op video geregistreerd, en achteraf wordt de interactie tussen moeder en kind op 7-puntsschalen gecodeerd waarbij met intensiteit, frequentie en latentie van de interactie wordt rekening gehouden. Het betreft hier schalen voor nabijheidzoeken, contact handhaven, afweren, vermijden, zoeken, distantie-interactie.

Ook de frequentie van huilen en exploratief gedrag is vastgelegd. Het patroon van scores op met name de eerste 4 schalen in de twee herenigingsepisodes leidt tot de indeling in gehechtheidsklassen. De 3 hoofdcategorieën – A, B, C – worden weer onderverdeeld in 8 subcategorieën (A1, A2, B1, B2, B3, B4, C1, C2), waarvan de marginale subgroepen B1 en B4 nog de meest omstreden status hebben. Er is wel gesuggereerd dat B1 tot de A-categorie en B4 tot de C-categorie zou moeten worden gerekend. B4 hebben we elders als angstig afhankelijk gekenschetst (Van IJzendoorn, Goossens, Kroonenberg en Tavecchio, 1985), omdat ze vreselijk overstuur zijn in de *Strange Situation*: veel huilen en nauwelijks exploreren, maar de moeder minder afwerend begroeten dan de C-kinderen. De verschillen tussen A1 en A2, en tussen C1 en C2 laten we hier verder buiten beschouwing. De intercodeur betrouwbaarheid voor

de verschillende schalen en classificaties was ruim voldoende (zie Goossens, in prep, Van IJzendoorn et al 1985)

De Nijmegen California Kindersorteertechniek (NCKS) De California Child Q sort hebben Block en Block (1980) geconstrueerd voor gebruik door leerkrachten en andere observatoren Van Lieshout et al (1983) hebben deze CCQ bestaande uit 100 items, voor de Nederlandse populatie tussen 3 en 12 jaar bewerkt en gevalideerd Het resultaat hiervan is de NCKS Ouders, leerkrachten of andere observatoren verdelen 100 kaartjes met uitspraken over uiteenlopende gedragingen, kenmerken en eigenschappen van het kind over 9 categorieën, lopend van 'meest opvallend afwezig' naar 'meest opvallend aanwezig' bij het kind De verdeling is een gedwongen rechthoekige, d w z in iedere categorie worden 11 kaartjes ondergebracht, in de middelste categorie 12 Bij het sorteren vergelijkt de beoordeelaar de uitspraken onderling, zonder het beoordeelde kind dus af te meten aan andere kinderen die hij mogelijk kent De verdeling wordt vervolgens gecorreleerd met een tweetal uit het onderzoek van Block en Block afkomstige ideaaltypische profielen een profiel van een kind met een hoge egoveerkracht, en een profiel van een zwak gecontroleerd kind De correlatiecoëfficiënt is dan de score voor veerkracht en controle, waarvan de schaal uiteraard van -10 tot $+10$ loopt Van Lieshout et al (1983) vonden een voldoende hoge mate van betrouwbaarheid en validiteit voor de NCKS Evenals Van Lieshout et al hebben ook wij de NCKS laten leggen door de beide ouders en de kleuterleidsters (de kinderen zaten op verschillende kleuterscholen in het westen van het land) Het sorteren gebeurde onafhankelijk van elkaar, door gaans op speciaal hiervoor georganiseerde avonden, maar soms ook bij ouders thuis, en in enkele gevallen hebben kleuterleidsters per post de door hen gesorteerde kaarten aan ons opgestuurd In de analyses zijn de scores voor vader en moeder gesommeerd tot oudervariabelen 'veerkracht' en 'controle' Ondanks de matige correlaties tussen de scores van vader en moeder - resp 51 voor veerkracht, en 70 voor controle - en de bescheiden consensusscore voor vader en moeder (54) is de combinatie waarschijnlijk betrouwbaarder dan de afzonderlijke variabelen (Waters, Noyes, Vaughn en Ricks, 1985) Overigens correleren de afzonderlijke variabelen zeer hoog met de samengestelde variabelen correlaties variëren van 86 tot 92 Naast egoveerkracht en egocontrole is nog een score voor optimale controle berekend Van de scores op egocontrole is eerst het gemiddelde op deze variabele afgetrokken, vervolgens is de absolute waarde genomen, zodat extremen samenvallen (zie Van Lieshout et al, 1983)

Resultaten

Vanwege de leesbaarheid zullen de verschillende statistische bewerkingen slechts gedeeltelijk worden weergegeven Lezers die zich door deze aanpak te kort gedaan voelen, kunnen bij de auteurs een uitgebreider onderzoeksverslag opvra

gen. De samenhang tussen vroegkinderlijke gehechtheid en latere veerkracht en controle is zowel op het niveau van de gehechtheidsclassificatie alsook op dat van de gehechtheidsgedragingen onderzocht. Uit diverse onderzoeken is gebleken dat de gehechtheidsclassificatie maar een gedeelte van al het gedrag in de Strange Situation weerspiegelt (Lamb, Thompson, Gardner en Charnov, 1985). Het verschil tussen gehechtheidsgedrag en de classificatie bestaat hierin dat een bepaald patroon van gedragingen wordt samengevat in een bepaalde classificatie. De classificatie is in veel gevallen een procrustesbed waarop noodgedwongen niet alle informatie over de achterliggende gedragingen past. De afzonderlijke gehechtheidsgedragingen geven uiteraard zelf ook informatie over de activatie van gehechtheid: met name de negatieve gehechtheidsgedragingen zoals vermijden en afweren duiden op angstige gehechtheidsgevoelens. Daarom komt in volgende paragraaf de classificatie aan de orde; daarna het gehechtheidsgedrag.

Gehechtheidsklassen en veerkracht/controle

Uit theoretische en analysetechnische overwegingen zijn de 8 gehechtheidsklassen gereduceerd tot 4, namelijk:

- A1 + A2 + C1 + C2, bestaande uit resp. de angstig vermij-dende en angstig afwerende kinderen (8 meisjes, 6 jongetjes);
- B1, een marginale groep bestaande uit veilig gehechte kinderen met 'vermijdende' trekjes (11 m, 7 j);
- B2 + B3, de normatieve groep bestaande uit 'optimaal' veilig gehechte kinderen (10 m, 9 j);
- B4, bestaande uit de angstig afhankelijke gehechte kinderen (6 m, 8 j).

Wat veerkracht (zowel oordeel ouders als kleuterleidsters) betreft laten de statistische (tweeweg covariantie) analyses zien dat er geen verband is met gehechtheidsklasse. Op dit punt is onze verwachting, dat veilig gehechte kinderen meer veerkracht zouden bezitten dan angstig gehechte kinderen, niet bevestigd. Uit de analyses komt, evenals bij Van Lieshout et al. (1983), wel naar voren dat sekse een erg belangrijke factor is. Meisjes hebben beduidend hogere veerkrachtscores dan jongens. Ook wat betreft optimale controle (oordeel ouders) blijkt uit de analyses dat er een sekseverschil is. Meisjes blijken door de bank genomen meer optimaal gecontroleerd dan jongens. De covariantie-analyse op optimale controle (oordeel leidsters) resulteerde in een significante sekse x klasse interactie ($F(3,47) = 3.3; p = .03$). Zie tabel 1.

In de ogen van de kleuterleidsters voldoen meisjes in zekere zin aan onze verwachting dat angstige gehechtheid tot minder optimale controle leidt. (Een lagere score op optimale controle betekent optimalere controle, zie vorige paragraaf). Bij de jongens is echter van een tegengestelde tendens sprake. In deze groep zijn de angstig gehechte kinderen het meest optimaal gecontroleerd. Voor de afhankelijk gehechte B4 jongens geldt dat ze door de kleuterleidsters als minst optimaal gecontroleerd worden gezien, terwijl de B4 meisjes met de normatieve B2 +

Tabel 1 De samenhang tussen Optimale Controle zoals waargenomen door de leidsters, en attachmentclassificatie, getoetst m b v ANCOVA met klasse en sekse als factoren, en SES als covariaat (n = 56)

factor	optimale controle (leidsters)		
	x	sd	n
<i>meisjes</i>			
A/C	261	214	5
B1	198	149	11
B2/B3	095	093	9
B4	112	138	6
<i>jongens</i>			
A/C	109	114	6
B1	163	074	5
B2/B3	216	135	8
B4	234	169	6
totaal	172	142	56

B3 groep het meest optimaal gecontroleerd lijken te zijn. Overigens zijn we er niet in geslaagd van alle kleuterleidsters de NCKS gegevens te krijgen, tabel 1 betreft dan ook 56 kinderen

Gehechtheidsgedragingen en veerkracht/controle

Op theoretische en analysetechnische gronden is een selectie gemaakt uit de gehechtheidsgedragingen van de kinderen in de Strange Situation, te weten 'nabijheid zoeken en contact handhaven', 'afweren', 'vermijden', 'hulen', en 'exploratie'. Hieraan zijn toegevoegd werkstatus van de moeder en sekse van het kind. In de statistische analyse (meervoudige regressie met terugwaartse selectie van voorspellers) zijn deze variabelen als 'voorspellers' van veerkracht en controle gebruikt. Bij meervoudige of 'multipale' regressie is de vraag hoe een afhankelijke variabele (zoals de score op veerkracht of controle) is te voorspellen uit een aantal andere, onafhankelijke variabelen. De zgn. regressiegewichten (β) geven aan welke variabelen een belangrijke bijdrage aan de voorspelling leveren en welke niet. Meervoudige regressie is erop gericht de 'beste' set voorspellers te selecteren, aan de hand van de regressie-gewichten die ook op significantie kunnen worden getoetst (t , p). Partiele correlaties (r_p) beschrijven de sterkte van de samenhang tussen de afhankelijke variabele en een van de onafhankelijke variabelen, gecorrigeerd voor de samenhang die elk van de twee variabelen heeft met de overige voorspellers (zie Meerling, 1981, p. 168ff).

Tabel 2 Multipale regressie op egoveerkracht (vader/moeder) met sekse, werkstatus, en gehechtheidsvariabelen als predictor (n = 60)

predictor	egoveerkracht (vader/moeder)			
	β	t	p	r_p
1 sekse	-36	-3.1	003	-38
2 vermijden	-37	-2.7	01	-34
3 hulen	-42	-3.1	003	-38

R = .52, R² = .28 F(3, 56) = 7.1, p = .0004

In tabel 2 zijn de resultaten van de regressie op de egoveerkracht score (oordeel ouders) te vinden

Negatief te waarderen gehechtheidsgedragingen op twee jaar zoals huilen en vermijdend gedrag duiden inderdaad op minder veerkracht drie jaar later. Met name vermijden is gedrag dat bijna uitsluitend door de angstig gehechte kinderen wordt vertoond. Huilen wordt ook overvloedig gedaan door B4 kinderen, en is daardoor mede een indicatie voor angstig-afhankelijke gehechtheid. De samenhang met sekse wijst erop dat jongens minder veerkracht hebben dan meisjes. De partiele correlaties, die de sterkte van de samenhang met egoveerkracht, onder controle van de overige predictoren aanduiden, laten zien dat de effecten relatief groot zijn, zeker als de tijdsperiode waarover is gemeten, in aanmerking wordt genomen. 28% van de variantie wordt zo verklaard.

Afzonderlijke regressies binnen de subgroepen jongens en meisjes – waarbij de verhouding van aantal variabelen tot proefpersonen erg ongunstig wordt – laten zien dat vermijdend gedrag vooral bij de meisjes een goede voorspeller van geringe veerkracht vormt, terwijl bij de jongens vooral huilen naar voren treedt, naast het buitenshuis werkzaam zijn van de moeder. Bij de meisjes gaat deze laatste samenhang precies de tegengestelde richting op. Jongens lijken wat meer contextgevoelig dan meisjes.

Bij de voorspelling van egocontrole liggen de zaken nog wat ingewikkelder. Zoals gezegd is controle geen 'lineaire' variabele; de beide extremen zijn ongunstig, en het optimum ligt waarschijnlijk ergens in het middengebied. Een positieve score op egocontrole duidt op een zwakke controle, een negatieve score wijst in de richting van sterke controle. Overigens bleek er geen kromlijnige relatie tussen gehechtheidsvariabelen en controle te bestaan. In tabel 3 zijn de uitkomsten van de regressie met egocontrole (oordeel ouders) weergegeven.

Tabel 3. Multipele regressie op egocontrole (vader/moeder) met sekse werkstatus en gehechtheidsvariabelen als predictoren (n=60)

predictor	egocontrole (vader/moeder)			
	β	t	p	r_p
1 exploratie	-.38	-2.4	.02	-.30
2 vermijden	.30	2.1	.04	.27
3 afweren	-.37	-2.6	.01	-.33

$R = .39$, $R^2 = .15$, $F(3,56) = 3.3$, $p = .03$

Uit tabel 3 blijkt dat vermijdend gedrag in de Strange Situation zwakkere egocontrole voorspelt, terwijl exploratie en afwerend gedrag meer met sterke controle samengaan. In dit geval wordt 15% van de variantie van controle voorspeld door de drie predictoren: exploratie, vermijden en afweren. Deze resultaten druisen in tegen de door Arend et al. (1979) geformuleerde verwachting van een samenhang van afwerende gehechtheid met zwakke egocontrole en van vermijdende gehechtheid met sterke egocontrole. In de volgende paragraaf zullen we deze tegenstrijdigheid nader bespreken.

De uitkomsten van de regressie op egocontrole worden in ver

Tabel 4 Multipelle regressie op egocontrole (vader/moeder) met sekse, werkstatus en gehechtheidsvariabelen als predictoren, bij subgroep *meisjes* (n=34)

sterkte mate teruggevonden in de subgroep meisjes In tabel 4 is deze regressie beschreven

predictor	egocontrole (vader/moeder)			
	β	t	p	r_p
1 exploratie	- 44	-2 4	02	- 40
2 vermijden	59	3 5	002	54
3 afweren	- 59	-3 6	001	- 55

$R = .63$, $R^2 = .39$, $F(3,30) = 6.4$, $p = .002$

Uit tabel 4 kan worden opgemaakt dat maar liefst 39% van de variantie van egocontrole in deze subgroep van meisjes wordt verklaard door de drie gehechtheidsvariabelen exploratie, vermijden en afweren. De partiele correlaties zijn hoog, en in dezelfde richting als in de totale steekproef. Ook hier gaan exploratie en afweren samen met sterke egocontrole, terwijl vermijden met zwakke controle samengaat. De regressie binnen de subgroep jongens levert geen significante functie op. Meisjes lijken vanuit het oogpunt van gehechtheid dus 'voorspelbaarder' dan jongens.

De regressies op veerkracht (leidster) en (optimale) egocontrole (leidster) leveren geen significante functies op. In de regressie met als criterium optimale controle (ouders) spelen de gehechtheidsvariabelen geen rol van betekenis. Alleen de achtergrondvariabelen sekse (partiele $r = .37$) en werkstatus (partiele $r = -.28$) dragen significant bij aan de predictie. Meisjes zijn meer optimaal gecontroleerd dan de jongens, kinderen van full-time huismoeders zijn meer optimaal gecontroleerd dan kinderen van buitenshuis werkzame moeders (meer dan 15 uur per week tijdens de eerste onderzoeksrunde). De regressies in de beide subgroepen – jongens en meisjes – laten geen ander beeld zien.

In de gehechtheidstheorie veronderstelt men dat de kwaliteit van de gehechtheid alleen stabiel is als de context voor opvoeder en kind een zekere mate van continuïteit vertoont. Scheiding van de ouders, ernstige ziektes e.d., kunnen afbreuk doen aan de continuïteit van de adaptatie. Als we op basis van de interviews en enquêtes alleen de proefpersonen selecteren die dergelijke ervaringen niet hebben opgedaan (n=46), blijkt het patroon van correlaties tussen gehechtheidsvariabelen en NCKS-variabelen niet ingrijpend te veranderen. De tendens gaat in de richting van wat sterkere correlaties – en dat wijst op een hogere mate van continuïteit – maar is niet erg uitgesproken. Gezien de relatief kleine omvang van de 'stabiele' groep is het niet goed mogelijk de multivariate analyses hiervoor te herhalen.

Discussie en conclusies

De verwachting dat veilige gehechtheid zou samengaan met een grotere mate van veerkracht en meer optimale controle is op het niveau van de gehechtheidsclassificatie maar zeer ten

dele uitgekomen Alleen bij de angstig gehechte meisjes is sprake van een aanmerkelijk minder optimale controle dan bij de veilig gehechte meisjes (verg Lafrenière en Sroufe, 1985) Bij de jongens is echter de omgekeerde tendens waar te nemen De verwachte samenhang van klasse met veerkracht is in het geheel niet aangetroffen Kinderen die op 2-jarige leeftijd als angstig gehecht waren geëvalueerd verschilden op 5-jarige leeftijd niet van de veilig gehechte kinderen in ego-veerkracht Van continuïteit in adaptatievermogen is op dit niveau dan ook geen sprake De resultaten lijken in dit opzicht te duiden op plasticiteit in de vroegkinderlijke levensfase, en op een relativering van het belang van de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie met de moeder Wellicht zou de bepaling van de kwaliteit van het gehechtheidsnetwerk rond het kind (Van IJzendoorn, Tavecchio, Goossens en Vergeer, 1985) hier meer continuïteit aan het licht gebracht hebben Het is immers heel wel denkbaar dat andere relaties dan die met de moeder een compenserende invloed hebben uitgeoefend

Toch is er wel degelijk sprake van continuïteit op het niveau van gehechtheidsgedragingen Zo blijken kinderen die in de Strange Situation veel vermijdend gedrag tonen of veel huilen, 3 jaar later minder veerkracht te hebben Dit stemt overeen met de gegevens van Sroufe (1983) en Van Lieshout et al (1983) Laatstgenoemden vonden sterke correlaties tussen huilen – met name in de spelkamer – en veerkracht

In mindere mate kan ook egocontrole voorspeld worden op grond van de 3 jaar eerder gemeten gehechtheidsvariabelen In dit geval zijn exploratie, vermijden en afweren relevant Vooral in de subgroep meisjes is deze predictie sterk Dit stemt overeen met de al eerder bijv door Rutter (1979) geconstateerde grotere contextafhankelijkheid van de jongens, waarvoor ook in het onderzoek van Van Lieshout et al (1983) en bij Lafrenière en Sroufe (1985) steun kan worden gevonden In de literatuur zijn eveneens legio aanwijzingen te vinden voor de grotere 'broosheid' van jongens in de betreffende leeftijdsfase (bijv Lewis, Feiring, McGuffog en Jaskir, 1984)

Wel laat de analyse een eigenaardig patroon zien afweren gaat samen met sterke egocontrole, vermijden daarentegen met zwakke controle Als we ervan uitgaan dat vermijden een angstig vermijdende gehechtheid representeert, en afweren in de richting van een ambivalent afwerende gehechtheid wijst, dan kan op grond van het onderzoek van Arend et al (1979) voorspeld worden dat vermijden juist met sterke controle, en afweren met zwakke controle correspondeert Gezien het weinig gecontroleerde gedrag van de C-kinderen in de Strange Situation en het schijnbaar emotioneel vlakke en overgecontroleerde gedrag van de A-kinderen is dit een op het eerste gezicht plausibele veronderstelling Juist de C-kinderen (en de B4-kinderen) laten hun gevoelens de vrije loop, ze huilen veel en zoeken wanhopig naar de moeder tijdens de separatie-episodes De A-kinderen lijken daarentegen gefixeerd op het speelgoed, en hebben zelfs geen oog voor de moeder als deze weer terugkeert, hoewel psychofysiologische studies hebben duidelijk gemaakt dat deze kinderen minstens zo opgewonden zijn als de C-kinderen (Ainsworth et al, 1978)

Bij Sroufe et al. (1983) vinden we enkele aanwijzingen voor een wat minder voor de hand liggende hypothese dan die van Arend et al. (1979). Zo melden Sroufe et al. dat bij activiteiten in grotere groepen en bij spel buiten de school vooral de vermijdend gehechte kinderen sociale hulp zoeken; de afwerend gehechte kinderen daarentegen tonen meer betrokkenheid in een kleine groep, en dan met name als de leerkracht de interacties initieert. Dit laatste wijst op volgzzaamheid van het C-kind, een typisch voorbeeld van een sterkere egocontrole. Ook uit de leerkrachtbeschrijvingen blijkt dat C-kinderen een wat teruggetrokken indruk maken, terwijl de vermijdend gehechte kinderen juist sterk op de voorgrond treden als de stress niet al te hoog is. Ze hebben dan ook de neiging zich bij teleurstelling of gekwetst zijn, nogal snel terug te trekken in een eenzaam hoekje van de speelplaats of klas (Sroufe et al., 1983). Dat lijkt precies samen te vallen met een typisch kenmerk van zwakke egocontrole, waarvoor bijvoorbeeld het item: 'reageert overdreven op lichte frustratie' kenmerkend is.

Uit ons parallel uitgevoerde kwalitatieve onderzoek waarin 8 kinderen uit vier verschillende gehechtheidsklassen gedurende een half jaar in de kleuterklas geobserveerd zijn, lijken inderdaad de C-kinderen als sterk gecontroleerde, onopvallende kleuters naar voren te komen, in tegenstelling tot de A-kinderen die juist weinig controle ten toon spreiden. Hoewel het omvangrijke kwalitatieve materiaal nog niet systematisch is geanalyseerd, blijkt uit de globale eindverslagen van de observatoren dat de C-kinderen nogal 'gesloten' zijn. De observatoren zeggen moeilijk hoogte te kunnen krijgen van deze kinderen, omdat er veel in ze lijkt om te gaan dat niet tot uitdrukking komt. De C-kinderen staan op goede voet met de klasgenoten, en maken zelfs opvallend weinig ruzie met de andere kinderen. Maar ze zijn weinig spontaan in hun contacten, en nemen niet zelf initiatieven maar doen mee met de anderen. De beschrijving van de A-kinderen gaat in tegengestelde richting, hoewel de observatoren niet op de hoogte waren van de hypothese die hier wordt verdedigd. De angstig vermijdende kinderen behoren tot de opvallende kinderen in de kleuterklas. In de omgang met klasgenootjes ontstaan nogal eens moeilijkheden, bijvoorbeeld bij het verdelen van materiaal. Een A-kind is daartoe slecht bereid, en kan agressief uitvallen tegen de andere kinderen.

Tegen de achtergrond van deze beschrijvingen van het passieve en meegaande C-kind, en het dominerende maar ook snel gefrustreerde A-kind lijken onze bevindingen aanmerkelijk minder verrassend. Welke verklaring kunnen we voor de eigenaardige omkering geven? Voor A-kinderen geldt wellicht de hypothese van Lafrenière en Sroufe (1985) dat door hun ervaringen met een afwijzende en emotioneel vaak niet toegankelijke moeder, zij later zelf afwijzend en gedistantieerd, emotioneel koel en ook agressief zullen reageren: ze hebben dergelijk gedrag van hun opvoeder overgenomen. Voor de C-kinderen zou kunnen gelden dat ze ervan overtuigd zijn geraakt dat ook opvallend gehechtheidsgedrag zoals huilen niet helpt bij het toegankelijker maken van hun bron van veiligheid. Ook zij zouden zich kunnen spiegelen aan hun weinig actieve (Belsky, Rovine

en Taylor, 1984) opvoeders, ze hebben wellicht hun vergeefse aandacht trekken leren verruilen voor een passieve en teruggetrokken rol

Vanuit klinisch oogpunt geven de uitkomsten van deze studie enig houvast bij het diagnostisch gebruik van de NCKS. Ten eerste is aangetoond dat de 'vaardigheden' die de NCKS meet, namelijk egoveerkracht en egocontrole, belangrijke ontwikkelingsdimensies zijn die tenminste gedeeltelijk wortelen in de eerste gehechtheidsrelatie van het kind. Ten tweede hebben we laten zien dat er sprake is van een onverwachte omkering in egocontrole gedurende de voorschoolse leeftijdsperiode. Hoewel het voor de hand ligt te verwachten dat sterk gecontroleerde kleuters ook sterk gecontroleerde tweejarigen zijn geweest, en dus waarschijnlijk angstig-vermijdend gehecht, is het tegendeel het geval. Dat geldt ook voor de zwak gecontroleerde kleuters waarvan we zouden verwachten dat ze als tweejarigen in de Strange Situation ongecontroleerd hun emoties laten zien, dus angstig-afwerend of angstig-afhankelijk gehecht zouden zijn. Ook hier is het tegendeel geconstateerd. Vanwege de verschillende etiologische achtergronden van angstig-vermijdende en angstig-afhankelijke gehechtheid is het goed met deze omkering rekening te houden bij de interpretatie van NCKS uitkomsten.

Literatuur

- Ainsworth, M D S , M C Blehar, E Waters en S Wall, *Patterns of attachment. A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, N J: Erlbaum, 1978.
- Arend, R , F L Gove en L A Sroufe, Continuity of individual adaptation from infancy to kindergarten. A predictive study of ego resiliency and curiosity in preschoolers, *Child Development*, 1979, 50, 950-959.
- Belsky, J , M Rovine en D Taylor, The Pennsylvania Infant and Family Development Project, III. The origins of individual differences in infant-mother attachment. Maternal and infant contributions, *Child Development*, 1984, 55, 718-728.
- Block, J H , en J Block, The role of ego control and ego resiliency in the organization of behavior. In W A Collins (ed), *Development of cognition, affect, and social relations. Minnesota Symposium on Child Psychology, Vol 13*. Hillsdale, N J: Erlbaum, 1980.
- Bretherton, I , E Bates, L Benigni, L Camaioni en V Volterra, Relationships between cognition, communication, and quality of attachment. In E Bates (ed), *The emergence of symbols. Cognition and communication in infancy*. New York, N Y: Academic Press, 1979, 223-269.
- Bus, A G , en M H van IJzendoorn, De invloed van gehechtheid bij tweejarigen op leesinteresse in de kleuterperiode, *Pedagogische Studien*, 1986, 63.
- Goossens, F A (in prep), *The quality of the attachment relationship of two-year-old children of working and nonworking mothers and some associated factors*. Leiden, Department of Education (Dissertation).
- Lafreniere, P J , en L A Sroufe, Profiles of peer competence in the

Summary

Attachment, ego-resiliency and ego-control a longitudinal study – In this longitudinal study the effects of attachment classification on the socio-emotional adaptation of five year olds were investigated. This adaptation, which is reflected in the degree of ego-resiliency and ego-control, was assessed with a Q-sort (the NCKS). The Q-sort was completed by both parents and the nursery-schoolteachers of 65 children who were seen in the Strange Situation three years earlier. It was hypothesized that a secure attachment in the second year of life would offer a better prognosis for the development of ego-resiliency and an optimal degree of ego-control than an anxious attachment. Results show that resistance and avoidance, indicating anxious attachment, do point to less resiliency. However, resistance also appears to be linked with strong ego-control, whereas avoidance goes with weak ego-control. Girls appear to be more resilient than boys.

- preschool Interrelations between measures, influence of social ecology, and relation to attachment history, *Developmental Psychology*, 1985, 21, 56-69
- Lamb, M E , R A Thompson, W Gardner en E L Charnov, *Infant-mother attachment The origins and developmental significance of individual differences in Strange Situation behavior* Hillsdale, N J Erlbaum, 1985
- Lewis, M , C Feiring, C McGuffog en J Jaskir, Predicting psychopathology in six-year-olds from early social relations, *Child Development*, 1984, 55, 123-136
- Meerling, *Methoden en technieken van psychologisch onderzoek Deel 2 Data-analyse en psychometrie* Meppel Boom, 1981
- Rutter, M , Maternal deprivation, 1972-1978 new findings, new concepts, new approaches, *Child Development*, 1979, 50, 283-305
- Sroufe, L A , The coherence of individual development, *American Psychologist*, 1979, 34, 834-841
- Sroufe, L A , Infant-caregiver attachment and patterns of adaptation in preschool The roots of maladaptation and competence In M Perlmutter (ed), *Minnesota symposia on child psychology Vol 16* Hillsdale, N J Erlbaum, 1983
- Sroufe, L A , N E Fox en V R Pancake, Attachment and dependency in developmental perspective, *Child Development*, 1983, 54, 1615-1625
- Van IJzendoorn, M H , F A Goossens, P M Kroonenberg en L W C Tavecchio, Dependent attachment B4 children in the Strange Situation, *Psychological Reports*, 1985, 57, 439-451
- Van IJzendoorn, M H , L W C Tavecchio, F A Goossens en M M Vergeer, *Opvoeden in geborgenheid Een kritische analyse van Bowlby's attachmenttheorie* Deventer Van Loghum Slaterus, 1985
- Van Lieshout, C F M , J M A Riksen-Walraven, P W M Ten Brink, F A Siebenheller, J Th H Mey et al , *Zelfstandigheidsontwikkeling in het basisonderwijs* Nijmegen (Intern Rapport 83 ON 04, SVO project BS560), 1983
- Vaughn, B , B Egeland, L A Sroufe en E Waters, Individual differences in infant mother attachment at twelve and eighteen months Stability and change in families under stress, *Child Development*, 1979, 50, 971-975
- Waters, E , The reliability and stability of individual differences in infant-mother attachment, *Child Development*, 1978, 49, 483-494
- Waters, E , J Wippman en L A Sroufe, Attachment, positive affect, and competence in the peer group two studies in construct validation, *Child Development*, 1979, 50, 821-829
- Waters, E , D M Noyes, B E Vaughn en M Ricks, Q sort definitions of social competence and self-esteem discriminant validity of related constructs in theory and data, *Developmental Psychology*, 1985, 21, 508-522

Prof dr M H van IJzendoorn is als hoogleraar verbonden aan de vakgroep Wijsgerige en Empirische Pedagogiek van de Rijksuniversiteit te Leiden

Mevr drs S van Vliet Visser is als onderzoeker aan dezelfde vakgroep verbonden. Adres: vakgroep WEP, Rijksuniversiteit te Leiden, Postbus 9507, 2300 RA Leiden